

MUHAMMED NURİ B. ALİ EL-ŞİRVÂNÎ'NİN *MUKADDİME Fİ BEYÂNÎ'L-FIRAKÎ'L MUHTELİFE* ADLI ESERİ VE İSLAM MEZHEPLERİNİ TASNİF METODOLOJİSİ

Mehmet Emin Göktepe*

Özet

El yazması eserler günümüz bilgi kaynaklarının temel öğelerindedir. Bu eserler tarih alanına aitse daha bir ehemmiyet kazanır. Çünkü bu bilgilere deneysel yöntemle ulaşmak mümkün değildir. Şüphesiz, Mezhepler Tarihi alanında bugüne değin birçok eser yazılmıştır, ancak Şirvânî'nin bu eseri fihrist niteliği taşıması açısından özgündür. Biz bu çalışmamızda, klasik dönem Mezhepler Tarihi eserlerinde uygulanan metodolojilere genel bir bakışla birlikte Şirvânî'nin fırkaları tasnif metodolojisini inceledik ve söz konusu eserin tahkik çalışmasını yaptık. Bu mütevazı çalışmamız neticesinde, Muhammed Nuri b. Ali eş-Şirvânî'nin 'Mukaddime fî Beyânî'l-Fırakî'l-Muhtelif'e' adlı eserinin, bize yeni kapılar ve ufuklar açacağını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Şirvânî, Mukaddime, fırka, İslâm Mezhepleri Tarihi, metodoloji.

MUHAMMED NURİ B. ALİ EL-SHIRWANY'S BOOK CALLED *MUKADDIME Fİ BEYANI'L-FIRAKI'L MUHTELIFE* AND CLASSIFICATION METHODOLOGY OF ISLAMIC SECTS

Abstract

Manuscripts, one of the basic elements of today's information sources. If this works belongs in the field of history, they earn more importance. Because, this information is not accessible by experimental method. Of course, many works written in the field of heresiography until today. However, Shirvani's this work can be considered original in terms of being a index character. In this study, we examined the Shirvani's classification methodology of sects with an overview of the methodology which applied in classical period heresiography works. And we did the critical edition work of this book. In (I) the result of our modest study, we hope Muhammed Nuri b. Ali el-Shirvani's book called 'Mukaddime fî Beyânî'l-Fırakî'l-Muhtelif'e' will be open us new doors and horizons.

Key Words: Shirwany, Muqaddima, Islamic sects, Islamic Heresiography, methodology.

Giriş

İslâm Mezhepleri Tarihi alanında bugüne kadar birçok eser ortaya konmuştur. Her bir eserin araştırmacı açısından ayrı bir önemi vardır. Bu eserlerden bazıları günümüze kadar ulaşabilmeyi başarırken, bir kısmı kaybolmuştur. Bununla birlikte henüz okuyucuyla buluşmamış olanlar da vardır. İşte onlardan biri de 18. yüz yılda Şirvânî tarafından kaleme alınan *Mukaddime Fî Beyân'il-Fırakî'l-Muhtelif'e* adlı eserdir. Osmanlı padişahlarından Sultan III. Mustafa, tebaasını daha yakından tanı-

---

* Kırklareli İl Vaizi, m.e.goktepe@hotmail.com

yabilme adına, ülke sınırları içerisinde yaşayan halkın bir anlamda inanç haritasının çıkartılmasını ister. Bu isteğe istinaden kaleme alınan söz konusu eser, çeşitli fırkalar ve bunların kurucuları, ana fikirleri, yayıldıkları bölgeler gibi özet bilgiler içerir. Eserin kısa ve öz olması, yorumdan uzak ve tarafsız bir dille yazılmış olması, ifadelerinin açık ve anlaşılır olması, eserde ince detaylara yer verilmemiş olması, önemli ayrıcalıklardır.

1. Müellif Hakkında

El yazması eserlerin bazılarında rastlanan ortak sorun, müellifi hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamasıdır. Eser telif eden alimler -almış oldukları terbiye gereği olsa gerek- teliflerinde kendi biyografilerine yer vermek şöyle dursun, birçoğu adlarını dahi yazma gereği duymamışlardır. Kimi el yazması eserlerin sahiplerini okuyucunun derkenar olarak düştüğü notlardan anlıyoruz. Bazılarını da müelliflerin diğer eserlerinden tanıyoruz. Şirvânî eserinin mukaddimesinde kendi ismini zikreder.¹

Müellifin tam adı olan *Muhammed Nuri b. Ali eş-Şirvânî* ismi ile ilgili olarak özellikle biyografi türü eserler² çerçevesinde yaptığımız araştırmalar sonucu net bir bilgiye, rastlayamadık. Çalışmamıza konu olan eserinin dışında müellifin başkaca bir eserinin olup olmadığı bilgisine de ulaşamadık. *Mukaddime Fî Beyân'il-Firaki'l-Muhtelif* adlı eserinin sonunda Şirvânî, eserle ilgili çalışmalarını 1164 H. (1751 M.) yılında tamamladığını ifade eder. Bu da bize müellifin yaşadığı döneme dair (H. 11. Asrın sonları - 12. Asrın başları, M. 18. Asır) bir ipucu verir.

Araştırmamızı *Şirvânî* nisbesi üzerinden yaptığımızda, bu nisbe ile meşhur olmuş birçok ilim adamının olduğu görülmektedir.³ M. 18. Asır, müellifin yaşadığı dönem olduğu için bu asra yönelik araştırmalarımızı yoğunlaştırdık. Bu dönemle ilgili *12./18. Yüzyılda Medine'de Siyasi Yapı, Sosyal Hayat, İlişkiler, Çatışmalar ve Fikri Akımlar*⁴ adlı bir doktora tezi çalışmasına ulaştık. İrfan İnce tarafından Almanca

¹ eş-Şirvani; **Mukaddime Fî Beyân'il-Firaki'l-Muhtelif**, (Eserin önsözünde yer alan ifade: "Zengin olan Rabbinin Rahmetine muhtaç kul, fakir; Muhammed Nuri b. Ali eş-Şirvânî"): العبد الفقير المحتاج إلى رحمة ربه الغني مُحَمَّد نوري بن علي الشرواني

² Bu amaçla incelediğimiz eserlerden bazıları: Bursalı Mehmed Tahir; **Osmanlı Müellifleri**, Derleyen: Dr. Mustafa Tatcı; Hayreddin ez-Zirikli **el-A'lam** (Kamusu Teracimi li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisamine'l-Arab ve'l-Musta'ribin ve'l-Musteşrikin); C. Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)**; Prof Dr. Fuat Sezgin, **Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)**; Ömer Rıza Kahhale, **Mu'cemu'l-Mu'ellifin Teracimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiye**; Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**; **DİA**, TDV.

³ Ör: "Muhammed b. Mahmud eş-Şirvânî", "Sadreddinzade eş-Şirvani", "Şirvanizade M. Rüşdü Paşa", "Şirvanlı Fatih Efendi" v.d. için bkz. **DİA**, TDV, XXXIX, ss. 206-210.

⁴ İrfan İNCE; **Medina im 12./18. Jahrhundert, Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs**, (12./18. Yüzyılda Medine'de Siyasi Yapı, Sosyal Hayat, İlişkiler, Çatışmalar ve Fikri Akımlar); Bochum Ün. Filoloji Fak. Doktora Tezi, Bochum, Almanya, 17.07.2014. İnce, aktardığı bu bilgilere referans olarak: [Brockelman **GAL**, c. II. S. 526; Arif Hikmet, **Taracim** Millet Kütüphanesi Yazma Eserler, No. 788, s. 61.] kaynaklarını işaret eder. (*Daha detaylı bilgi için ilgili dokümana ulaşma adresi: <http://www-brs.ub.ruhr-uni-bochum.de/netahtml/HSS/Diss/InceIrfan/diss.pdf>*)

dilinde hazırlanmış bu doktora çalışmasında Şirvânî ailesinin, ilim dünyasına çokça katkı sağlamış, bu yönüyle ünü geniş alana yayılmış bir soy olduğundan bahsedilir. Azerbaycan asıllı olduklarından, muhtemelen önce Erzurum'a, daha sonra da Medine'ye göç ederek buraya yerleştiklerinden söz edilir. Ailenin Medine'deki hikâyesi 11. yüzyılın sonlarına doğru başlar.⁵

Seyyid Yahya eş-Şirvânî,⁶ Muhammed b. Mahmûd eş-Şirvânî,⁷ Sadreddinzâde Mehmet Emin eş-Şirvânî,⁸ Şirvânîzade Mehmet Rüştü Paşa⁹ ve Şirvanlı Fatih Efendi¹⁰ gibi ilim erbabının, bu köklü aileye mensup oldukları anlaşılmaktadır. *Muhammed Nuri b. Ali eş-Şirvânî*'nin de '*Şirvanîler*' diye nitelendirebileceğimiz bu aileden biri olduğunu düşünmekteyiz. Tanzimat dönemi ünlü şeyhulislâmlarından Feyzullah Efendi ile Ebu's-Suud el-Şirvânî (1169-1218 H. /1755-1804 M.)'nin Dağistan diye de bilinen Şirvan bölgesinden Osmanlı ülkesine göç ettiklerini, ardından da Medine'ye yerleşmiş olduklarını biliyoruz.¹¹ Eserin kapağında bulunan tuğra ile sonunda yer alan tarih, Nuri b. Ali eş-Şirvânî'nin de bu aile ile birlikte hareket etmiş olabileceği fikrini desteklemektedir.

2. Eser Hakkında

Şirvânî'nin ele aldığımız eseri olan *el-Mukaddime Fî Beyân'il-Fıraki'l-Muhtelif*e, aslında Bağdadi'nin "*el-Fark Beyne'l-Fırak*" adlı eserinde yapmış olduğu tasnifle benzer niteliktedir. Ancak Şirvânî, konuları birkaç cümlelik özetle ele alma ve sistematik tasnif biçimiyle, eserini adeta el rehberi tarzına büründürdüğü için, ayrı bir tarz olarak değerlendirilebilir.

Elimizdeki nüsha, sülüs hatla yazılmıştır. Bir sayfaya 13 satır sığacak şekilde ve okunaklı olarak, konu başlıkları kırmızı tonda yazılmıştır. (Bkz. ek-2.b, 2.c, 2.d) Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Kısmı (El Yazmaları), 2237 (eski kayıt numarası) ile kayıtlıdır. "*Risâleh Mine'l-Akâid, Mukaddime Fî Beyân'il-Fıraki'l-Muhtelif*" (Türkçe anlamıyla: '*Akide Risalesi, Çeşitli Fırkaları Açıklamaya Giriş*') adlı eser,

⁵ İrfan İnce; a.g.e., s. 395-397.

⁶ Halvetiyye tarikatının kurucularından, 14 ila 15. yüzyıllarda yaşamış Azerbaycan'lı sufi. (? - 1464/H.868).

⁷ Muhammed b. Mahmûd eş-Şirvânî (ö. 1438/1451? M.), II. Murad devri Osmanlı sarayı hekimlerinden. (bkz. Necdet Okumuş, "Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd", *DİA*, TDV, c. XXXIX, ss. 206-8).

⁸ Sadreddinzâde Mehmet Emin eş-Şirvânî, (ö. 1036/1627). I. Ahmet dönemi Osmanlı ilim adamlarından, medrese hocaları, çeşitli medreselerde müderrislik yaptı, sonraları İstanbul kadı lığı görevine getirildi. (bkz. Ramazan Altıntaş, "Şirvânî, Sadreddinzâde", *DİA*, TDV, c. XXXIX, ss. 208-9).

⁹ Şirvânîzade Mehmet Rüştü Paşa (1828-1874 M.). Osmanlı devleti sadrazamlarından, Amasya'da doğdu. Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu şeyhlerinden İsmâil Sirâceddin Efendi'nin oğludur. Ailesi Şirvan'dan Amasya'ya göç etmiştir. (bkz. M. Ali Beyhan, "Şirvânîzade Mehmed Rüşdü Paşa", *DİA*, TDV, c. XXXIX, ss. 209-10).

¹⁰ Şirvanlı Fatih Efendi (1778/79 (?)-1874 M.), Osmanlı devlet adamı, şair ve edebiyatçı. (bkz. M. Ali Beyhan, "Şirvanlı Fâtih Efendi", *DİA*, TDV, c. XXXIX, ss. 210-11).

¹¹ bkz. İrfan İnce, a.g.e. ss. 395-97.

Mukaddime (Giriş), sekiz ayrı bap ve Hatime (Sonuç) bölümleri olmak üzere 10 ana başlıktan oluşmaktadır.

Eserin Mukaddime kısmında müellif, kendi ismine yer vermiştir. Yine burada yetmiş üç fırka hadisine vurgu yapar. O'na göre, bahse konu hadis-i şerif geleceğe işaret eden mucizevî bir ifadedir. Bu bölümde Şirvânî İslâm'daki ilk fikri ayrılıklardan da bahseder. Sonraki bölümlerde ise, fırkaların isimlerini, kurucularını ve fikirlerini ortaya koymak suretiyle, mezhepleri gruplar halinde ele alır. Son bölümde ise *Fırka-i Naciye* olarak Ehl-i Sünnet mezheplerini ve fikirlerini ele alır.

Eserin risale tarzında yazılmasının ve diğer mezhepler tarihi klasiklerine benzer nitelikte bir tasnife sahip olmasının nedeni, yazılış amacından kaynaklanabilir. Kapakta yer alan tuğra, (*bkz. Resim:3*) eserin Osmanlı Padişahlarından III. Mustafa¹²'ya sunulduğunu göstermektedir.

2.1. Eserin Telif Dönemi

Sultan III. Mustafa, Sultan III. Ahmet'in Mihrişah Hanım'dan dünyaya gelen oğludur. 1129/1717'de dünyaya gelmiştir. Şehzadelik döneminde tedbir amaçlı 27 Yıl süreyle Şimşirlik Kafes Kasrı'nda zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Bu süre boyunca din ilimleri, edebiyat, tarih, coğrafya, nücum (astroloji), tıp, devlet idaresi ve askeri bilgileri dönemin ünlü alimlerinden tedris etti. Osmanlı edebiyatı yazar ve şairlerinin eserlerinden istifade etmiş, şiir dağarcığını zenginleştirmiştir. Cihangir mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹³

Amcasının oğlu olan Sultan III. Osman'ın vefatı üzerine 30 Ekim 1757 tarihinde (1171 H.) 42 yaşındayken padişah olmuştur. Tahta geçişinin hemen akabinde 'Adaletnâme' adlı fermanı ile, ülkenin şen ve bayındır, halkın refah içinde olması için çalışacağına dair ahdini ilan etmiştir. İç ve dış siyasette temkinli davranmıştır. Ülkesini, meşhur 7 Yıl savaşlarının dışında tutmayı başarmıştır.¹⁴ Sultan III. Mustafa, 16 sene süren padişahlığı sonunda 58 yaşında iken vefat etmiştir. (9 Şevval 1187/25 Ekim 1773)

Sultan III. Mustafa eğitim ve bilime önem veren padişahlardan biriydi. Döneminde yapılan ilmi faaliyetleri desteklemiş birçoğuna da öncülük yapmıştır. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Deniz Harp Okulu) ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Harp Okulu) III. Mustafa döneminde kurulmuştur. Bu dönemde yetişen meşhur kişiler arasında; Koca Ragıp Paşa, Muhsinzâde Mehmet Paşa, Müverrih (tarihçi) Vâsıf Efendi, Şair Haşmet Efendi, Şair Fitnat Hanım, Gazi Osman Paşa, Şey-

---

¹² Sultan III. Mustafa (Divan Edebiyatı'ndaki mahlası: *Cihangir*); 28 Ocak 1717 – 21 Ocak 1774), 26. Osmanlı padişahı ve 105. İslâm halifesi.

¹³ Kemal Beydilli; "Mustafa III", **DİA, TDV, XXXI**, ss. 280-283; Kemal ARKUN, **Adalet Us-taları-Sultan III. Mustafa Han**, İst., Akademisyen Yayınevi, 2009, ss. 32-43.

¹⁴ Kemal ARKUN; a.g.e. ss. 87-110.

hülislâm Feyzullah Efendi, Müverrih Resmi Ahmet Efendi yer alır. Lâleli Camii ve Üsküdar Ayazma Camii III. Mustafa'nın yadigârıdır.¹⁵

3. İslâm Mezhepleri ve 73 Fırka Hadisi

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan her bir fırka görüşlerini temellendirmek ve onlara meşruiyet kazandırmak için, önce Kur'an'dan, sonra da hadislerden delil getirme yoluna gitmiştir. Kimi fırkalar bazı Kur'an ayetlerini farklı anlamlarda tevîl etmeye çalışırken, kimileri kaza ve kader, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı, Allah'ın sıfatları, ruh, kabir azabı, cennet ve cehennem yaratılmış olup olmadığı gibi, Hz. Peygamber (a.s.) döneminde tartışılmayan, ancak -fetihler sonrası gelişen siyasi ve fikri cereyanların etkisiyle- sonradan gündeme taşınan farklı düşünceler hakkında görüşler ileri sürdü. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumu içerisinde meydana gelen her siyasi, fikri ve sosyal akım, kendi ekollerine taraftar kazandırmak için, düşüncelerini Hz. Peygamber (a.s.)'in bazı hadisleri ile ilişkilendirirdi. Fırkaların bu amaçla en çok başvurdukları hadislerin başında, aşağıda ele alacağımız 73 fırka hadisi gelmektedir.

Mezhepler tarihiyle ilgili birçok erken dönem çalışmalarının esas aldığı yetmiş üç fırka ile ilgili hadislere göz attığımızda iki önemli husus dikkat çekmektedir:

a. Bu hadisler başta Ehl-i Sünnet ekolü, sonra da, onlara karşı Şia ve Mu'tezile tarafından, kendi fırkalarının meşrulaştırılması yönünde malzeme yapılmıştır.

b. Erken dönem mezhepler tarihi yazarları bu rivayetleri esas alarak fırkaları 73 rakamıyla sınırlamak veya 73'e kadar çıkarmak için zorlamalarda bulunmuşlardır.¹⁶ Bu şekilde rakam kaygısıyla hareket eden yazarlar mezheplerin doğuşu ve gelişmesinde tarihi, siyasi ve diğer şartlara aldırış etmemiş, mezhebi doğuran şeyin, bir şahıs veya şahıslar olduğu esasından hareket ederek, önce şahsı sonra da görüşlerini incelemişlerdir.¹⁷ Aşağıda da görüleceği gibi bu hadislerin kullanılmasındaki başlıca amaç, her fırkanın kendini "*Fırka-i Naciye*" (kurtuluşa eren fırka) olarak göstermeye çalışmış olmasıdır. Bu hadislerin belli başlı rivayetleri şunlardır:

"Resulullah (a.s.) şöyle buyurdu:

*Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacak."*¹⁸

¹⁵ Kemal Arkun, a.g.e. ss. 108-110.

¹⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, İzmir İl. Vakfı Yay., 1996, s. 18; Mevlüt Özler, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, İstanbul, Nun Yay., 1996, s. 78.

¹⁷ Montgomery Watt; **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev.: E. Ruhi Fırlalı, İstanbul, Sarkaç Yay., 1998, s. 4.

¹⁸ Ebu Davud **es-Sünen**, Sünnet, 1, H. no: 4596; Tirmizî, **es-Sünen**, İmân, 18, H. no: 2640; İbn Mace, **es-Sünen**, İstanbul 1988, Fiten, 17, H. no: 3991, (c. X, s. 209-210); el-Bağdadi; **el-Fark Beyn'el-Fırak** (Mezhepler Arasındaki Farklar), Çev. E. Ruhi Fırlalı, Ankara, TDV Yay., 2007, s. 5.

Yine aynı hadisin farklı rivayetinde şöyle denmektedir:

"Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Bunlardan biri cennette yetmiş cehennemdedir. Hıristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Onların yetmiş bir fırkası cehennemde biri cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a ant olsun ki, benim ümmetim de muhakkak yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan bir tanesi cennette yetmiş iki tanesi cehennemdedir."

- "Cennette olanlar kimlerdir?" diye sorulunca, Efendimiz (a.s.):

- "Cemaat!" buyurdu."¹⁹

Muaviye b. Ebi Süfyan aracılığıyla, babası *Ebu Süfyan*, Hz. Peygamber (a.s.)'den duyduğunu naklettiği rivayette de, aşağı yukarı benzer bir ifade aktarılmaktadır:

*"Dikkat ediniz! Sizden önceki Ehl-i Kitap yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç gruba ayrılacak. Bunlardan yetmiş ikisi cehennemde bir tanesi de cennettedir. O da "Cemaat"tir."*²⁰

Bu hususla ilgili olarak zikredilen tüm hadislerin rivayet zincirinde yer alan bazı ravilerin, hadis âlimleri tarafından cerh edildiklerini (taşıdıkları bir illet sebebiyle, rivayet ettikleri hadisin doğruluğuna şahadetini reddetme) görmekteyiz.²¹ Nitekim *İbn Hazm*, İslâm ümmetinin yetmiş iki fırkasının cehennemlik olduğundan bahseden bu hadisin, isnat açısından kesinlikle zayıf olduğunu söylemektedir.²² Aynı hadisler Mu'tezilî ve Şii kaynaklarda farklı şekillerde nakledilmiştir. Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu'tezile'nin, kendi görüşlerini haklı çıkarmak maksadı ile fikirlerini farklı hadislere dayandırma yerine, aynı rivayete ait benzer iki metinden kendilerine uyan birini benimsemiş olmaları muhtemeldir.

Hadiste geçen 73 sayısı, ortaya çıkan mezhepleri değerlendiren ve bu mezhepleri savunmak ya da olumsuz bir şekilde eleştirmek maksadıyla yazılan eserlerin keşiştiği noktadır. İlk dönemden yani Makâlât dönemi de diyebileceğimiz dönemde ve daha sonraki dönemlerde yazılan "fırak" veya "mîlel ve'n-nihal" eserlerinde bunu açıkça görmekteyiz. Bu dönemlerde Mezhepler Tarihi müellifleri, ya bu sayıyı esas alarak mezheplerin tasnifini yapmışlar, ya da yine bu sayı çerçevesinde ancak, sayıyı denk getiremeyecek şekilde eserlerini meydana getirmişlerdir.

Bazı Mezhepler Tarihi alimleri, söz konusu hadiste ifade edilen rakamın 'mutlak sayı' olduğu düşünce temelinden hareketle, yazdıkları eserlerde mezhepleri bu

---

¹⁹ İbn Mace, **es-Sünen**, Fiten, 17, H. no: 3992.

²⁰ Ebu Davud, **es-Sünen**, Sünnet, 1, H. no: 4597; Ahmet İbn. Hanbel, **Müsned**, 3/145; Bağdadi, a.g.e., s. 6.

²¹ Ali Osman Ateş, **Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler**, İstanbul, Beyan Yay., 1996, ss. 40-41.

²² İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Mîlel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, tahk.: M. İbrahim Hasır, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz., c. III, s. 292.

sayıya riayet ederek tespit etmiş, fırka ve bunlardan türeyen alt fırkalarının sayılarını 73'e tamamlamaya çalışmışlarsa da bu sayıyı tutturabilmek için ana fırkalarla tali fırkaların sayılarında ittifak sağlayamamışlardır. Bağdâdî (ö. 429 H./1037 M.), Ehl-i Sünnet ile birlikte ana İslâmî fırkaları 10 grupta inceler. Kolları ile birlikte sayı 73'e ulaşır. Ana İslâmî fırkaların sayısı hakkında 4'ten 10'a kadar farklı rakamlar verilmektedir.²³ Eş'arî (ö. 324 H./966 M.)'ye göre temelde İslâmî fırkaların sayısı 10'dur, 73 fırka hadisine göre bir sınıflandırma eserinde göze çarpmaz.²⁴ Malâtî (ö. 377 H./987 M.)'ye göre 6²⁵, İbn-i Hazm (ö. 456 H./1064 M.)'a göre 5'tir.²⁶ Bağdâdî (ö. 429 H./1037 M.) ve Malâtî (ö. 377 H./987 M.) fırkaların tâli kolları ayrılmalarda, onların birbirlerinin tekfir edip etmemelerini esas almakta ve 73 sayısını bulabilmek için hayli zorlandıkları görülmektedir.²⁷

4. Muhammed Nuri B. Ali Eş-Şirvânî'nin Fırkaları Tasnif Metodu

Müellif *el-Mukaddime Fî Beyân'il-Fıraki'l-Muhtelif*e adlı eserinin Mukaddime kısmında, 73 fırka hadisine²⁸ işaret etmek suretiyle tasnif metodunu açıklamıştır. Burada İslâmî fırkalaşmanın sahabe döneminden başladığını, ilk fikrî ayrılıkların kader ve fiillerin isnadı konusunda yaşandığını belirtmiştir. Ma'bed el-Cüheni, Gaylan ed-Dimeşki bunların ilk örnekleridir. Şirvânî, Makâlât erbaplarınca fırkaların sayısının yetmiş üç olduğunu, ancak bunların alt grupları ile birlikte 73'ü aştığını ifade etmiş ve tasnifini yaparken de bu doğrultuda bir sınıflandırmaya gitmiştir.

Fırkaların sayısını zoraki de olsa $72+1=73$ 'e denk getirme gayreti burada da göze çarpar. Bu durum genelde 73 Fırka Hadisi esas alınarak telif edilen eserlerde görülen ortak çabadır. Şirvânî'nin de bu noktada zorlandığını görmekteyiz. Alt fırkalarla birlikte toplam fırka sayısı 96, Ehl-i Sünnet fırkaları 4 toplam 100 fırka sayısına ulaşılmıştır.

Mukaddimenin ardından fırkaları sekiz ayrı bap altında kategorize eden Şirvânî, bu baplarda mezheplerin kurucularına ve bu fırkalara ait alt dallara yer vermiş ve ayrıntıya girmeksizin temel fikirlerine işaret etmiştir.

Sıra	Ana Fırkalar	Ana Dallar	Alt Fırkalar
1	Mûtezile		20

²³ Bağdadi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, çev. E. Ruhi Fıglalı, Ank., TDV Yay., 2007, ss. 6-7.

²⁴ bkz. Ebu'l Hasan el-Eş'ari, İlk dönem İslâm Mezhepleri (**Makalatü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l Musallin**), çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İst., Kabcacı Yay., 2005.

²⁵ Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmet el-Malâtî, **et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehl-i'l-Ehvai ve'l-Bid'a**, Kahire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2007, s. 71 v.d.

²⁶ İbn-i Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, c. II, s. 111.

²⁷ Osman Oral, "73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi", **Kelâm Araştırmaları**, c.12, Sayı 2, Yıl 2014, ss. 295-314.

²⁸ Ebu Davud, **es-Sünen**, Sünnet, 1, H. no: 4597; Ahmet İbn. Hanbel, **Müsned**, 3/145.

2	Şia (Râfızî)	Gulât	17
		Zeydiyye	3
		İmâmiyye	1
3	Hâricî		24
4	Mürchie		5
5	Neccâriyye		3
6	Cebriyye		2
7	Müşebbihe		1
8	Mulâhide ve Sûfiyye	Mulâhide	6
		Sûfiyye	7
9	Kerrâmiyye		7
10	Fırka-İ Nâciye		4
TOPLAM			100

Tablo-1: Şirvânî'nin eserinde yer alan fırkalar, bu fırkalara ait alt dallar ve sayıları.

4.1. Eş-Şirvânî'ye Göre İslam Mezhepleri

Müellif Şirvânî, *Mukaddime Fî Beyân'il-Firaki'l-Muhtelif* adlı eserinde, asıl fırkaları baplar halinde ele alır. Ana fırkadan kısaca bahsettikten sonra, bu fırkadan ayrılan (varsa) ana dallarını ve onun ardından (varsa) dallardan türeyen alt grupları tek tek aktarır. Şirvânî'nin eserinde yer verdiği fırkalar ve bu fırkalara ait ana dallar (*Bkz. Tablo-1*) ile alt dallar şunlardır:

4.1.1. Mutezile

Bu bölümde Mutezile fırkası ve bu fırkaya ait 20 alt fırkadan bahsedilmektedir. Fırkanın kurucusu olarak Vasıl b. Atâ işaret edilmiştir. Fırkanın öne çıkan düşünceleri kısaca belirtilerek ardından maddeler halinde bu fırkaya ait alt fırkalar ve bunların öne çıkan görüşleri ele alınır.

Bu fırkaya ait alt fırkalar şunlardır: Vasılıyye, Amraviyye, Huzeyliyye, Naz-zamiyye, İsvariyye, İskafiyye, Caferiyye, Bişriyye, Mizdariyye, Hişamiyye, Salihıyye, Habitiyye, Hadebiyye, Hamriyye, Semamiyye, Hayyatıyye, Cahızıyye, Ka'biyye, Cübbaiyye ve Behşemiyye fırkaları.

4.1.2. Şia

Şia'nın ele alındığı bu bölümde Müellif, bu fırkanın diğer adının *Rafizî* olduğunu belirterek, fırkaya Şia ve Râfizi denilme sebebi üzerinde kısaca durarak, ardından fırkanın öne çıkan görüşlerini ele almıştır. Fırkanın Gulât, Zeydiyye ve İmâmiyye diye üç ana bölüme ayrıldığını ifade eden müellif, bunlardan Gulât fırkalarının 18 tane olduğunu belirtir. Sıralamaya gelince, ana fırkadan itibaren başladığı için 2, 3, ... diye devam eder ve doğal olarak 18'de bitirir. Tertibe uyulduğunda Gulât fırkalarının toplam sayısı aslında 17'dir.

Gulât fırkalar şunlardır: Sebeiyye, Kamiliyye, Bennaniyye, Cenahiyye, Mansuriyye, Hattabiyye, Ğurabiyye, Zemmiyye, Hişamiyye, Zürariyye, Yunusiyye, Şeytaniyye, Rizamiyye, Bedaiyye, Nusayriyye, İshakiyye ve İsmailiyye.

İkinci alt fırka olarak ele alınan Zeydiyye fırkası, Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'e isnat edilmiştir. Bu fırkaya ait alt kollar 3 fırkadan oluşur. Bunlar Carudiyye, Süleymaniyye ve Bitriyye fırkalarıdır.

Üçüncü alt fırka olarak İmamiyye Fırkası ele alınır. Şirvânî, bu fırkanın *'İmametın Hz. Ali (r.a.)'a ait olduğunu ve bunun Nass ile sabit olduğunu'* kabul edenlerin fırkası olduğu ifade etmiştir. Bu fırkaya ait alt fırka bulunmamaktadır.

4.1.3. Havaric

Hız. Ebubekir (r.a.) ve Hız. Ömer (r.a.)'ı kabul etmekle birlikte, Hız. Osman (r.a.) ve Hız. Ali (r.a.)'ı tekfir eden ve büyük günah işleyen *'Kâfir'* olarak nitelendiren grubun ortak adının *Hârici* olduğunu belirten Müellif, bu fırkaya ait olarak 7 asıl ve bunlardan bazılarından türeyen alt kollarla birlikte toplam 24 fırkadan bahsetmiştir.

Harici fırkalar şunlardır: Muhakkime, Beyhesiyye, Ezârıka, Necedât, Esfâriyye, İbâdiyye, [Bu fırkaya ait: Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye, "*Kulun, -niyeti Allah rızası için olmasa da- emirlere uyması 'itaat' anlamına gelir.*" diyenler, adında 4 alt fırka bulunmaktadır], Acârıde, [Bu fırkaya ait Meymûniyye, Hamziyye, Şuaybiyye, Câzımiyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Ma'lûmiyye, Mechuliyye, Sulbiyye, Sa'lebiyye [Bu alt fırkaya ait Ehnesiyye, Mâ'bediyye, Şeybâniyye, Mekramiyye adında 4 alt fırka bulunmaktadır].

4.1.4. Mürcie

Değer bakımından *niyeti, amele* göre önceledikleri için, ya da büyük günah sahiplerinin bu günahlarının imanlarına zarar vermediği görüşünü benimsedikleri için fırka mensuplarına bu adın verildiğini ifade eden Müellif, bu fırkaya ait 5 alt

koldan bahseder. Bu fırkalar şunlardır: Yûnusiyye, Ubeydiyye, Ğassâniyye, Sevbâniyye, Tümeniyye.

4.1.5. Neccâriyye

Muhammed b. Hüseyin en-Neccar'a nispetle fırkaya bu adın verildiğini ifade eden müellif, kulun fiilleri konusunda bu fırkanın Ehl-i Sünnetle mutabık kaldığını, Allah'ın sıfatları konusunda ise Mutezile fırkasıyla uyduğunu savunur. Bu fırkaya ait kollar şunlardır: Berğûsiyye, Za'ferâniyye, Müstedrikiyye.

4.1.6. Cebriyye

Kulun, fiillerinde özgür olmadığını ve mutlak anlamda fiillerin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğunu savundukları için, fırka mensuplarına bu adın verildiğini ifade eden Müellif, bu fırkaya ait Mutavassıta ve Halisa diye iki alt fırkanın olduğunu belirtir. Bunlardan Mutavassıta'nın kulun kendi fiiline olan tesiriyle alakalı olarak orta yolu tutanların, diğer Halisa fırkasının ise tamamen kulu fiilinden soyutlamak suretiyle Mutezilî anlayışa sahip olanların oluşturduğu fırka olarak tanıtır.

4.1.7. Müşebbihe

Müellife göre fırkanın isimlendirilme sebebi, fırka mensuplarının Allah (c.c.)'ı bazı mahlûkata benzetmeleri sebebiyledir. Bunu başlatanlar Rafizîler olmuştur. Maksatları Hz. Ali (r.a.)'ı ilahlaştırmak içindir. Ancak benzetme şeklinde ihtilafa düşmüşlerdir. Bazısı cisme, bazısı beyaz turna kuşuna, bazısı biri yerde, diğeri gökte devasa kanatlıya, bazısı azaları ve özellikleri olan, gezen, dolaşan, tokalaşan bir varlığa benzetmiştir. Bu fırkaya ait herhangi bir alt fırkadan bahsedilmemiştir.

4.1.8. Sûfiyye

Sufiyye denince, ilk etapta akla tasavvuf ve dini tarikatlar gelir. Sufiler, genel anlamda dünyevi birtakım işlerden uzak kalarak münzevi bir hayatı benimsemiş kişiler olarak bilinir. Sufi fırkaların -adları farklı da olsa- temelde birbirini arasında, itikadi açıdan çok da fark yoktur. İhtilaf ettikleri hususlar daha çok tasavvufi hayatın mahiyeti, esasları, amaçları, metot ve görünümüne dair konulardır.²⁹ Tarikatların bu saf

---

²⁹ Mutasavvıflar, Eş'ari, Mutezili vb. gibi mezhep mensupları olarak değil, bir sufi olarak birbirinden farklıdır. Bir mutasavvıf, bazen şu veya bir başka mezhepten olabilir. Onlar benimsedikleri ve kendilerini başka insanlardan ayıran bu hayata, kendilerine mahsus olan hal, makam ve tavırlara bakışlarında, bu halin mahiyeti ve manevi kıymetinin takdirinde ihtilaf etmişlerdir. Nihayet maksatlarına ulaştırmada en emin yol diye benimsedikleri, mürit ve mensuplarının da kendilerine tabi olduğu muhtelif tarikatler ortaya çıkmıştır. Farsça dilinde yazılmış en eski tasavvuf kitabının yazarı Hucvîri, eserinde 'Tasavvuf Fırkaları' ismi altında müstakil bir bölüm açmıştır. Bu fırkalar, kısmen felsefi ve gizemli bilgilerle karışmamış saf tasavvuf devrini teşkil eden ve büyük sufilerin ekserisinin ortaya çıktığı altın çağın fırkalarıdır. Hucvîri, eserinde on iki fırka sıralar; bunlardan on tanesini makbul sayarken, ikisini de 'Hululiyye' ismi altında reddeder. Makbul saydığı on fırkayı ise kurucularının adına nispetle isimlendirir. Bu fırkalar şunlardır:

1. Muhasibiyye; Haris b. Esed el-Muhâsibî,
2. Kassâriyye; Hamdun b. Ahmed el-Kassâr,
3. Tayfûriyye; Ebû Yezîd Tayfûr b. İsa el-Bestâmî,

şekli çok sürmedi. Tarikatlar, kurucularının ölümünden sonra bozulmaya başladı. O derecede ki tanınmış mutasavvıf Kuşeyri (Öl. H. 465/M.1072) 'Risale' adlı eserinde, gerçek tasavvufçunun azaldığını ve tasavvuf yoluna girenlerin çoğunun takdire layık olmadığını belirtmektedir. Tarikatlar yüzyıllar geçtikçe yeni kollara ayrılmış ve nitelik değiştirmeye başlamıştır. Çoğu ilk safiyetini kaybetmiştir. Tarikat yoluyla çıkar sağlamak ve siyasi iktidar olmak isteyenlerin örneği tarihte pek çoktur.³⁰

Şirvânî burada, gerçek tasavvuf erbabından değil, batıl fırkalarla, sufi görünümü sapık tarikatlardan bahseder. Birinci bölümde yer alanları 'Mülâhid'³¹ başlığı altında incelemesinin sebebi, bunların sapkın düşünce sahibi olmalarından ötürüdür. Zira *Mulâhidî* fırkalar, inanışları sebebiyle hak yoldan sapan, İslâm'ın dışına çıkan fırkalar demektir. Müellife göre, bunlar; yaratılış ve Kıyamet günü gibi bir takım hakikatleri inkâr eden, bazı önderlerinin peygamberlik iddiasında bulunduğu fırkalar-
dır. Bu fırkaların mensupları, uzun yıllar boyu İslâm'a ve Müslümanlara çok zarar vermiştir. Bu fırkalardan bazıları, hâkim oldukları ve tesirlerini yaydıkları kimi dönemlerde, devrin kudretli devlet yöneticileri tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Mülâhidi fırkalar, Batınıyye, Sabbahiyye, Karamita, Ba'bekiyye, Mukanne'iyye ve Seb'iyye fırkalarıdır.

Müellif, davranış açısından sapık davranışlar sergileyen tarikatları, 'Sufi Fırkalar' başlığı altında ayrıca ele alır. Bunlar yukarıda da ifade edildiği gibi, tasavvuf kisvesi altında sapık inanış ve uygulamaları ile ön plana çıkan kimi sözde tarikatlar-
dır.

Bu fırkalar şunlardır: Mübahıyye, Zenadikiyye, Kalenderiyye, Muraşıyye, Müstahdemiyye, Müteabbidiyye ve Hululiyye fırkaları.

4.1.9. Kerramiyye

Müellif, firkanın Muhammed b. Kerram es-Sicistânî'ye isnad edilmesi sebebiyle bu ismi aldığını belirterek, fırkayı kuran bu kişinin, zahirde takva ehli gibi görüldüğünü ama gerçekte Müslüman olmadığını savunur. Şirvânî, bu fırkayı benimseyenlerin yaratılışı inkâr ettiklerini, '*Allah (c.c.) için yer ve yön mümkündür*' görüşünü benimsediklerini, bu firkanın Gürcistan yöresinde yayıldığını ifade eder.

4. Cüneydiyye; Ebu'l-Kasım el-Cüneyd,
5. Nûriyye; Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî,
6. Sehliyye; Sehl b. A bdillahet-Tüsterî,
7. Hakîmiyye; Abdullah Hakîm et-Tirmizi,
8. Harraziyye; Ebû Saîd el-Harrâz,
9. Haffiyye; Ebû Abdillâh Hafîf eş-Şirâzî,
10. Seyyariyye; Ebu'l-Abbas es-Seyyari.

Sufi fırkalar ve aralarındaki farklar ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ebu'l-Alâ Afifi, **Tasavvuf, İslam'da Manevi Hayat**, Terc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İst., İz. Yay., 2004, s. 237-239.

³⁰ N. Çağatay, İ. A. Çubukçu; **İslam Mezhepleri Tarihi**, 2. Baskının Önsözü, Ank., A.Ü. Basımevi, 1985, s. XI.

³¹ Mürted, inançsız kişi. [Bkz. Serdar Mutçalı; **Arapça Türkçe Sözlük**, İst. Dağarcık Yay. 1995, s. 789.]

Müellif bu fırkaya ait birçok alt fırka olduğunu, ancak en meşhurlarının şunlar olduğunu belirtir; Tarâikiyye, İshâkiyye, Hânikiyye, Âbidiyye, Tevbiyye, Şûriyye ve Heysemiyye fırkaları.

4.1.10. Hatime (Sonuç), Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat (Fırka-i Naciye)

Eserin son bölümü olan 'Hatime' kısmında Müellif, '*Fırka-i Naciye*' (kurtuluşu eren fırka) başlığı altında, '*Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat*' taraftarlarından bahseder. Hz. Muhammed (a.s.)'in "... *Onlar, benim ve ahabımın yoluna tabi olanlardır!*"³² hadisini hatırlatarak, bu fırka mensuplarının '*Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat*' olduğunu savunur. Ehl-i Sünnet fırkaların, ortak akideye sahip Hanefiyye, Şafiiyye, Malikiyye ve Hanbeliyye mezhepleri olduğunu ifade eder. Bu mezheplerin akidesince, her şeyin yaratıcısı Allah (c.c.)'tır, O'nun eşi ve benzeri yoktur ve O, mekândan münezzehtir. Bu görüşleri sebebiyle Ehl-i Sünnet; Mutezile, Müşebbihe ve Kerramiyye fırkalarından ayrılmıştır. Bu bölümde Ehl-i Sünnet taraftarlarınca benimsenen diğer akide esaslarından da bahsedilir. Bunlar, öldükten sonra yeniden dirilişe, ruhun cesede iade edileceğine, Sırat'a, Mizan'a, Cennet'e, Cehennem'e, Peygamberlerin gönderilmesine, mucizelere, kitapların indirilmesine, ilk insan ve peygamberin Hz. Âdem (a.s.) olduğuna, son peygamberin Hz. Muhammed (a.s.) olduğuna inanmaktır. Yine Ehl-i Sünnet inancına göre, Hz. Muhammed (a.s.)'dan sonra insanların en faziletlisi sırasıyla Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.)'tır. Bu fırkanın temel kabullerinden bir diğeri de, 'Ehl-i kible'nin tekfir edilemez olduğudur.

Müellif eserini tamamlarken, ülke yöneticilerinin tebaanın inanç haritasına vakıf olmasının gerekliliğinden ve bunun öneminden bahseder. Risalenin kaleme alınış sebebi de kanaatimizce, bu amaca yöneliktir. Zira eser, Osmanlı coğrafyasında yaşayan milletlerin inanç ve düşünce haritasını, yöneticileri bilgilendirmek amacıyla ortaya koyma çalışmasıdır.

Şirvânî, eserinin yine son kısmında, söz konusu çalışmasını 1164 yılında tamamladığını belirtmektedir. Bu, risalenin telif tarihidir. Metnin en sonunda yer alan 1168 yılı ise, elimizdeki mevcut nüshanın tensih tarihine işaret eder.

Sonuç

Anlaşıldığı kadarıyla 73 fırka hadisi, gerek makâlât türü eserlerin şekil sayı ve içeriğini, gerekse bu eserleri telif edenlerin düşüncesini yansıtan bir etkiye sahip olmuştur. 73 Fırka Hadisi esas alınarak telif edilmiş klasik kaynaklarımızda görülen 72+1=73'e tamamlama gayreti bu eserde de görülmektedir. Hedef sayı olan 73'ü yakalama maksadıyla, kimi fırkalar kendi alt grupları ile birlikte ayrı ayrı sayılırken, kimi yerde blok olarak ele alınmıştır. Şirvânî, alt fırkalarla birlikte toplam fırka sayısını 96'ya, Ehl-i Sünnet fırkası (Fırka-i Naciye) ile birlikte 97'ye, (Ehl-i Sünnet çizgisindeki 4 mezhebi ayrı ayrı sayacak olursak 100'e) tamamlamıştır. Burada dikkat çe-

---

³² Ahmet b. Hanbel, **Müsned**, c.3, s. 145.

ken bir başka husus, ameli mezheplerin fırka olarak zikredilmiş olmasıdır. Oysa, Hanefî, Şafîî, Maliki ve Hanbelî Mezhepleri birer itikadi fırka değil, Ehl-i Sünnet olduğu kabul edilen birer ameli mezheptir. Kanaatimizce, bunların yerine yine Ehl-i Sünnet kapsamında kabul gören ama birer itikadi ekol olan Maturidi ve Eş'ari fırkaları zikredilseydi, daha yerinde olurdu.

Eser incelendiğinde, Şîrvânî'nin Ehl-i Sünnet mensubu olduğunu da anlıyoruz. Müellifin, Hatime (Sonuç) bölümünde Fırka-i Naciye diye ele aldığı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mensuplarına olan yaklaşımı bunu gösteriyor.

Görülüyor ki, Muhammed Nuri b. Ali eş-Şîrvânî'nin *Mukaddime Fî Beyân 'il-Fıraki'l-Muhtelife* adlı bu eseri özellikle Mezhepler Tarihi alanında henüz çalışmaya başlayacak olan araştırmacılar için el kitabı olacak niteliktedir. Mezheplerin yorum-suz ve tarafsız olarak ele alınması, saf ve akıcı bir üslup kullanılması, detaylara dalınarak konunun dağıtılmaması gibi hususlar başarılı bir eserde aranan ortak vasıflardır.

Toplumunu yöneten idareciler, yönettikleri kitleyi ne kadar iyi tanırlarsa onları idare etmede o kadar başarılı olurlar. Sultan III. Mustafa, bu amaçla telif ettirdiği eserden ne kadar istifade etmiştir, bilinmez; ancak inanç ve düşünce bakımından birbirinden farklı milyonlarca insanı uzun yıllar boyunca idare etmeyi başarmak için bu bilgilere sahip olmak gerekir. Dünya siyasetini daha iyi kavrayabilmek, gelişen olaylara daha geniş açıdan bakabilmek için Mezhepler Tarihine ihtiyaç var. Özellikle Ortadoğu bağlamında yüzyıllardır süregelen çatışmaların nedenlerinden birinin de mezhepsel farklılıklardan ve bunların körüklenmesinden kaynaklandığı bilinmektedir. Bölgenin, yayılmacı etnik kimlik kavgaları sebebiyle kronikleşen çatışmacı vasfından arındırılmasını sağlamak, yine o kimliği yakından tanımakla olur. Çünkü etkin bir tedavinin için isabetli bir teşhisten şarttır. Bunun da yolu Mezhepler Tarihi bilgisinden geçer.

Kaynakça

I. Basılı eserler:

Abdülhamid, İrfan; **İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları**, çev. Mustafa Saim Yeprem, Ankara, TDV Yay., 2011.

Arkun, Kemal; **Adalet Ustaları-Sultan III. Mustafa Han**, İst., Akademisyen Yayınevi, 2009.

Ateş, Ali Osman; **Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler**, İst., Beyan Yay., 1996.

Aydınlı, Osman; **İlk Mutezilî Fikirlerin Teşekkülü**, Ankara, Hititkitap Yay., 1992.

Aydınlı, Osman; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı**, Ankara, Hititkitap Yayınevi, 2008.

el-Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed et-Temimi; **el-Fark Beyne'l-Fırak**, (Mezhepler Arasındaki Farklar), çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara, TDV, 2007.

Bulut, Halil İbrahim; **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadî İslâm Mezhepleri Tarihi**, Ank., Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Brockelmann, Carl; **Geschichte der Arabischen Letteratur** (GAL), Kahire, Dâru'l-Maarif, tsz.

Bursalı Mehmed Tahir; **Osmanlı Müellifleri**, Derleyen: Dr. Mustafa Tatcı, İst., B. B. Basımevi, 2003.

Çağatay, Neşet; Çubukçu, İbrahim Agah; **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1985.

Ebu'l Alâ Afifi; **Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat**, (Sevretün Rûhiyye fi'l-İslâm), çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İst., İz Yay., 2004.

İbn. Esir; **el-Kamil fi-t Tarih**, (Terc.) çev. Abdullah Köşe, İst., Bahar Yay., 1989.

el-Eş'ari, Ebu'l Hasan; **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallin** (İlk dönem İslâm Mezhepleri), çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İst., Kabcacı Yay., 2005.

Fığlalı, E.Ruhi; **İmamiyye Şiası**, İst., Ağaç Yay. 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi; **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 1996.

Gölpınarlı, Abdalbaki; **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik**, İst., Der Yayınları, 2003.

Gümüšoğlu, Hasan; **İslâm Mezhepleri Tarihi Temel İnanç Sistemleri**, İst., Kayıhan Yay., 2014.

İbn. Hazm, Ebi Muhammed Ali b. Ahmet; **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl**, (Tahk. Muhammed İbrahim Nasır ve Abdurrahman Umeyre), Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

İbn. Kesir; **el-Bidâye ve'n Nihâye**, (Terc.) çev. Mehmet Keskin, İst., Çağrı Yay. 2000.

Katip Çelebi; **Keşfü'z-Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun**, (Çev. Rüştü Balcı), İst., Tarih Vakfı Yurt Yay., 2007.

Kollektif; **Büyük Türkçe Sözlük**, Ank., TDK, 1945.

Kubat, Mehmet; **İslâm Mezhepleri Tarihi**, İst., Kitap Dünyası, 2014.

Kutluay, Yaşar; **İslâm'da İtikadî Mezheplerin Doğuşu**, Ankara, Pınar Yay., 1959.

Kutluay, Yaşar; **Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2003.

Meşkur, Cevad; **Mezhepler Tarihi Sözlüğü**, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Onat Hasan, Kutlu Sönmez, (Edit.); **İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı**, Yazarlar: Ahmet Bağlıoğlu, Mazlum Uyar, Mehmet Kalaycı, Mehmet Zeki İşcan, Metin Bozan, Muzaffer Tansu, Orhan Ateş, Osman Aydın, Sıddık Korkmaz, Yusuf Gökalp; Ankara, Grafiker Yayınları, 2012.

Oral, Osman; '73 Fırka Hadisinin Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi' (Makale), **Kelam Araştırmaları Dergisi**, İst., 2014, s. 295.

Oral, Osman; **İslâm Mezhepleri Tarihi ve Terimleri**, Kayseri, Tiydem Yayıncılık, 2014.

Öz, Mustafa; **Ana hatlarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi**, İst., Ensar Neşriyat, 2014.

Öz, Mustafa; **Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi**, İst., Ensar Neşriyat, 2011.

Özler, Mevlüt; **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, İstanbul, Nun Yay., 1996.

İbn. Saad; **Kitabü't-Tabakati'l-Kebir (Tabakat)**, çev. Komisyon, İst. Siyer Yay., 2014.

İrfan İnce; **Medina im 12./18. Jahrhundert, Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs**, (12./18. Yüzyılda Medine'de Siyasi Yapı, Sosyal Hayat, İlişkiler, Çatışmalar ve Fikri Akımlar); Bochum Ün. Doktora Tezi, Bochum, Almanya, 17.07.2014.

Kahhale, Ömer Rıza; **Mu'cemu'l-Mu'ellifin Teracimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiye**; Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1993.

Kutlu, Sönmez; 'İslam Mezheplerinde Usül Sorunu' adlı tebliğ, **İslami İlimlerde Metodoloji /Usul Mes'elesi- I**, İst., Ensar Yay., 2005.

Sarıkaya, M. Saffet; **İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler**, İst., Rağbet Yay., 2009.

Sezgin, Fuat; Prof Dr., **Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)**, Leiden, Brill, 1967.

eş-Şehristani, Muhammed Abdülkerim; **el-Milel ve'n-Nihâl**, (İslâm Mezhepleri) Terc. Mustafa Öz, İst., Ensar Neşriyat, 2005.

Watt, Montgomery; **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, çev.: E. Ruhi Fıġlalı, İst., Sarkaç Yay., 1998.

Yörükan, Yusuf Ziya; **Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul**, Ankara, Kültür Bak. Yay., 2002.

Yörükan, Yusuf Ziya; **İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi 2** (İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler), İst., Ötüken Neşriyat, 2015.

Yörükan, Yusuf Ziya; **İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi-3** (Müslümanlıkta Dini Tefrika), İst., Ötüken Neşriyat, 2009.

ez-Ziriklî, Hayreddin; **el-A'lâm**, (I-IIIIV), (Kamusu Teracimi li-Eşheri'r-Rical ve'n-Nisa Mine'l-Arab ve'l-Musta'ribin ve'l-Musteşrikin), Daru'l İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1984.

II. Süreli Yayınlar:

Ekev Akademi Dergisi, Güz 2010, Sayı: 45; Kış 2014, Sayı: 58.

Milel ve Nihal: Aylık İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi; Yayımcı: Milel ve Nihal Derneği, Fatih, İstanbul

Sakarya Ün. İlh. Fak. Dergisi, Yıl, 2005, Sayı 11.

III. Web Kaynakları:

<http://mezhep.org/>, İlahiyat Fakülteleri İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı Koordinasyon Sitesi, 19.10.2015.

<http://mezheplertarihi.blogspot.com.tr/>, Mezhepler Tarihi alanında yapılmış, paylaşımına açık olan çalışmalara link verilmektedir, 19.10.2015.